

Joanna MIETŁA

Toruń

Zjawisko hybrydyzacji w czeskiej literaturze językoznawczej

Jedną z charakterystycznych cech zasobu słownego współczesnych języków słowiańskich jest jego internacjonalizacja. Ma ona odzwierciedlenie w narodowych procesach społecznych, wpływają też na nią międzynarodowe kontakty i współpraca w różnych dziedzinach nauki i techniki oraz w polityce. Przejawem internacjonalizacji jest coraz częstsze przejmowanie wyrazów z obcych języków, w dzisiejszych czasach przede wszystkim z angielskiego, dosłowne tłumaczenie obcych słów (kalki językowe) czy – w słowotwórstwie – korzystanie z obcych komponentów (afiksów lub rdzeni). Złożenia, w których skład wchodzi elementy rodzime i elementy pochodzenia obcego, mające pod względem formalnym i znaczeniowym charakter podstaw słowotwórczych, to hybrydy.

Opis struktur hybrydalnych, jaki znajdujemy w gramatykach i słownikach oraz w innych publikacjach z dziedziny leksykologii i słowotwórstwa, wskazuje na różne podejście językoznawców do tego problemu. Podstawową kwestią jest traktowanie hybryd jako odrębnego zjawiska słowotwórczego, mogącego stanowić podstawę opisu lingwistycznego. Nie wszyscy bowiem językoznawcy są skłonni do wyodrębniania ich spośród innych kompozytów jako osobnego typu złożzeń. Stosunek do formacji hybrydalnych zmieniał się również wraz z upływem czasu. Przyjrzyjmy się, jak przedstawia się ta sytuacja w czeskiej lingwistyce.

Językoznawstwo czeskie na przełomie XIX i XX w. rejestruje istnienie w języku kompozytów, w których łączą się podstawy rodzime (oraz przyswojone) z obcymi elementami słowotwórczymi.

Wyrazy te określa się jako powstające w wyniku hybrydyzacji. Termin *hybryda* na gruncie czeskim pojawia się już pod koniec XIX w. W wielkim dwudziestoosmiotowym słowniku Otty (*Ottův slovník naučný*) znajdujemy w tomie XI (z 1897 r.) hasło *hybrida vox*, opracowane przez Josefa Zubatego. Autor podaje tu zwięzłą charakterystykę konstrukcji hybrydalnych, ilustrując ją przykładami. Pisze on:

Hybrida vox, „míšené slovo”, slovo složené ze slov rozličných jazyků (na př. *planimetrie* z lat. *planus* a řec. μετρεω), nebo tvořené ze slova jazyka jednoho koncovkou jazyka druhého (na př. lat. *hybridus* z řec. ὑβριζ lat. konc. *-idus*, č. *šklizuňk* s něm. konc. *-ung*, *vědátor* s konc. lat.).

Kolejnym czeskim dziełem językoznawczym, w którym spotykamy złożenia hybrydalne jest *Gramatyka czeska* Jana Gebauera, wydana w opracowaniu Ertla (Gebauer, Ertl 1926). Między zapożyczeniami z języka niemieckiego znalazły się tu takie słowa, jak: *Vánoce*, *bavlna*, *velryba*. Autor charakteryzuje je jako wyrazy w pół zapożyczone, w pół tłumaczone. Jest to więc już jakby pierwszy zarys koncepcji struktur hybrydalnych, choć sam termin *hybryda* tu się jeszcze nie pojawia.

Bezpośrednią wzmiankę o „hybridních tvarech”, czyli formach, konstrukcjach hybrydalnych znajdujemy w krótkim artykule *Nadání*, *nadace* zamieszczonym w 1927 r. w czasopiśmie „Naše řeč” (*Nadání... 1927*, s. 234–236). O tworzeniu wyrazów typu *nadace* a także o formach złożonych z pierwszym członem *arci-* pisze też Bohuslav Havránek w pracy *Vývoj spisovné češtiny* (Havránek 1936), gdzie charakteryzuje powstawanie tych słów w języku czeskim na przełomie XVI i XVII w.

Pierwszym gramatykiem czeskim, który bliżej zajął się procesem hybrydyzacji był František Trávníček. W artykule z 1942 r. ocenia je z punktu widzenia kultury języka (Trávníček 1942, s. 105). Natomiast w swojej gramatyce z 1948 r. poświęca hybrydom rozdział zatytułowany *Tvoření slov hybridizací* (Trávníček 1948, s. 430–431). Jest to ostatni z czterech rozdziałów części II *Gramatyki* poświęconej słowotwórstwu. Wynika z tego, że hybry-

dyzację traktuje Trávníček na równi z innymi metodami słowotwórstwa: derywacją (rozdział I *Odvozování slov*), kompozycją (rozdział II *Skládání slov*) i tworzeniem skrótów (rozdział III *Tvoření slov zkracováním a z písemných zkratkami*). Twierdzi jednak, że jest to dość rzadki sposób tworzenia słów.

Zdaniem Trávníčka o hybrydach możemy mówić w trzech przypadkach, kiedy:

- wyraz jest utworzony z rodzimej lub przyswojonej podstawy słowotwórczej za pomocą obcego sufiksu,
- do rodzimej lub przyswojonej podstawy słowotwórczej dodaje się obcy prefiks,
- w obcym wyrazie złożonym jedna część zostaje zastąpiona przez rodzimą.

W pierwszym przypadku wśród obcych przyrostków wyróżnia Trávníček: *-ace* < z łac. *-atio*: *nadace*, *-átor* < łac. *-ator*: *vědátor*, *-ant*, *-lant*: *pracant*, *mudrlant*, *-ián*: *hrubián*, *-ismus*: *čechismus*, *-ianum*, pl. *-iana*: *Komeniana*, *-ita*, *-ista*: *husita*, *houslista*, *-era* < niem. *-era*: *Šimera*, *-ír*: *hrnčír*. Zdaniem Trávníčka nie można uznać za hybrydy wyrazów tworzonych w sposób odwrotny, czyli słów pochodzenia obcego z rodzimymi sufiksami, np. *legální*, *apelovatí*. Do obcych przedrostków w hybrydach zalicza łac. *ex-*: *exkrál*, *více-*: *víceředitel*, niem. *erz-*: *erclázen*. Należy zauważyć, że liczne wyrazy, tworzone za pomocą wymienionych sufiksów i prefiksów, są nacechowane. I tak, formy z przyrostkami *-ant*, *-lant*, *-ián* (*sekant*, *pracant*, *mudrlant*, *hrubián*, *grobián*) uważa się za potoczne (*hovorové*). Podobnie złożenia z przyrostkiem *erc-* (*erclázen*, *ercdareba*, *erclotr*) to wyrazy potoczne lub „ludowe” (*lidové*). Kwalifikator *hovorové* znajdujemy też przy słowie *vědátor*, natomiast wyraz *synátor* określa się jako żartobliwy (*žertovní*). Formy z łacińskim sufiksem *-ismus* (*čechismus*, *moravismus*, *slovakismus*, *rusismus*) oraz *-ianum*, pl. *-iana* (*Komeniana*, *Masarykiana*, *Smetaniana*) pojawiają się w języku naukowym, mają kwalifikator *książkowe* (*knižní*).

Jak już zaznaczono, Trávniček do hybryd włącza też półkalki, np. *Vánoce* z niem. *Weihnachten*, gdzie pierwsza część niemieckiego złożenia pozostała, zmieniając tylko swą postać fonetyczną na *vá-*, druga natomiast została zastąpiona przez czeskie słowo *-noce*. Podobny przykład reprezentuje *bavlna* (z niem. *Baumwolle*). Nie uważa jednak za hybrydy nowo tworzonych wyrazów typu *autodoprava* czy *sebekritika*. Z punktu widzenia kultury języka bowiem nie ocenia ich pozytywnie. Stanowisko to znajdujemy w przytoczonym już artykule Trávnička (1942), a także w jego *Słowniku języka czeskiego* (Trávniček 1952), gdzie przykładowo słowo *autodilna* ocenione jest jako obce (*nečeské*). Jeszcze surowszą ocenę tego typu złożzeń możemy znaleźć w nieco wcześniejszym *Słowniku języka czeskiego*, którego współredaktorem obok Františka Trávnička był Pavel Váša (Váša, Trávniček 1937). Przy słowie *autoneštěstí* znalazło się określenie *jazyková nestvůra* ('dziwoląg' lub nawet 'potwór językowy').

Tak negatywne podejście do struktur hybrydalnych wynika z faktu, że widziano w nich jedynie jednowyrazowe odpowiedniki określeń analitycznych, wielowyrazowych. Przynajmniej jednak traktowano je jako naśladownictwo obcych wzorów. Musiały więc być napiętnowane zgodnie z purystycznymi tendencjami panującymi w ówczesnym czeskim językoznawstwie. Negatywna ocena hybryd pojawia się więc w języku czeskim wcześniej niż ich dokładna analiza. Należy jednak przyznać, że to negatywne stanowisko, jakie przyjmowali językoznawcy w stosunku do konstrukcji hybrydalnych, miało też swoje dobre strony. Pomogło bowiem ono w zauważeniu faktu, że w języku czeskim pojawił się i rozwija specyficzny typ innowacji.

W 1953 r. w czasopiśmie „Naše řeč” pojawił się artykuł Miloša Helcla pt. *Hybridně složená slova jako elektromotor, autodoprava* (Helcl 1953, s. 34–43). Autor przejmuje w nim typologię hybryd za Trávničkem. Zauważa jednak, że w przypadku takich wyrazów, jak *Vánoce* czy *bavlna*, w których obce komponenty w trakcie dłuższego rozwoju zmieniają nieco swą postać, dostosowując

się do systemu głoskowego przejmującego je języka, dziś już tylko etymologicznie są hybrydami. Co więcej, poprzez analizę konstrukcji hybrydalnych z obcymi komponentami *auto-*, *radio-*, *foto-*, *elektro-*, dochodzi Helcl do wniosku, że tzw. *hybridní »složeníny«* ('„złożenia” hybrydalne') to nie tylko półkalki, powstają one bowiem w wyniku złożenia skróconego obcego komponentu i rodzimej podstawy słowotwórczej, niekoniecznie na wzór istniejącego wyrazu obcego. Podkreśla też, że ten sposób tworzenia nowych słów nie jest charakterystyczny dla czeszczyzny. Złożenia hybrydalne nie są środkami wyrażania właściwymi dla języka literackiego czy artystycznego, zasięg ich występowania ogranicza się głównie do języka fachowego technicznego i chemicznego. Niemniej jednak jest to zjawisko o coraz większym zasięgu, częściowo przenikające do czeszczyzny literackiej (*spisovná čeština*). W analizach językoznawczych więc należy mu poświęcić więcej uwagi.

Wnioski te wpłynęły na dotychczasowe pojmowanie pochodzenia hybryd oraz charakteru i zasięgu hybrydyzacji. Nad spojrzeniem etymologicznym zaczyna przeważać podejście funkcjonalne. Ustępuje analizowanie konstrukcji hybrydalnych wychodzące od oceny tego zjawiska. František Daneš w artykule z 1962 r. pisze:

Pojem *hybridnost* postihuje jen fakt, že dané slovo obsahuje složky z různých jazyků, nijak však tento fakt nehodnotí (Daneš 1962, s. 319).

Z kolei zdaniem Aloisa Jedlički (1965a, s. 13–27; 1965b, s. 121–122) hybrydy należałoby rozpatrywać z punktu widzenia ich oceny stylistycznej, dlatego że „problém hybridních tvoření se dnes jeví především jako problém jejich hodnocení stylového” (Jedlička 1965b, s. 24). Stosowanie formacji hybrydalnych wiąże on z internacjonalizacją zasobu słownego czeszczyzny, a za miejsce ich przenikania do języka uważa styl fachowy, profesjonalny (*profesní*) i publicystyczny (*publicistický*). Częstość tworzenia hybryd ukazuje na przykładzie formacji z pierwszym komponentem *mikro-*. W złożeniach tych język znajduje właściwy i bardzo po-

trzebny środek nazywania zjawisk związanych z nowymi technikami, metodologiami. Jest więc oczywiste, że tworzenie tych wyrazów jest najczęstsze w terminologii, zwłaszcza w nazwach technicznych (*mikrovrtáčka, mikrosoučástka, mikrosnímek*) i przyrodniczych (*mikrovesmír, mikrovosk, mikrohojivo*). Jednak stopniowo przenika ono do dziedziny nieterminologicznej, przede wszystkim do publicystyki (*mikrorozhovor*), a także dziedzin artystycznych (*mikropovídka, mikrostyl, mikropráce*). Ilość i częstość tworzenia hybryd może też świadczyć o tym, że jest to pewien rodzaj mody językowej.

Jako jeden ze sposobów realizacji dwu tendencji przejawiających się współcześnie w procesie poszerzania słownictwa, a mianowicie tendencji do internacjonalizacji i uniwerbizacji, widzi hybrydy Vladimír Mejstřík. W swoim artykule stara się on przede wszystkim ukazać frekwencję i produktywność złożeń hybrydalnych oraz ustalić ich wartość stylową (Mejstřík 1965, s. 1–18). W drugiej części artykułu przedstawia klasyfikację hybryd według typów słowotwórczych. Zdaniem Mejstříka ten typ słowotwórczy rozwija się głównie dla potrzeb mowy profesjonalnej, slangów, choć niektóre z tych nowo powstałych wyrazów pojawiają się w języku specjalistycznym. Kolejną dziedziną zastosowania złożeń hybrydalnych jest styl publicystyczny. Jednakże, zwłaszcza tutaj, należy odróżnić wyrazy, których powstanie wiąże się z wyraźną potrzebą nazwania nowych zjawisk, rzeczy od tworzonych doraźnie, na potrzebę chwili, słów modnych. Mejstřík podkreśla, że nie można *a priori* odrzucać form hybrydalnych jako niepoprawnych, należy raczej oceniać je z punktu widzenia ich funkcji w tekście fachowym czy publicystycznym, „je třeba je hodnotit z hlediska jejich stylové platnosti” (Mejstřík 1965, s. 15).

Olga Martincová traktuje hybrydy jako innowację leksykalną. Złożenia hybrydalne to według niej „jednoslovné formace, které jsou složené z elementů domácího a cizího původu majících po stránce formální a významové charakter slovních základů” (Martincová 1973, s. 171–183). Użycie hybryd wiąże się ściśle z ogra-

niczeniami stylowymi, są one środkami wyrażania w stylu publicystycznym i warstwie profesjonalnej języka. Bodźcem do tworzenia złożeń hybrydalnych jest – z jednej strony – konieczność nazywania nowych zjawisk głównie w języku fachowym (np. *ferrosolitina, turboustroj*), a z drugiej – potrzeba zastępowania dawno przyjętych i powszechnie używanych określeń wyrazami aktualizowanymi, zwłaszcza w publicystyce (np. *minirozhovor, mikropovídka*).

Kolejnym ważnym czynnikiem wpływającym na szerzenie się konstrukcji hybrydalnych jest charakter dzisiejszej komunikacji językowej, a mianowicie tendencja do internacjonalizacji przejawiająca się m.in. w tworzeniu złożeń z oboma komponentami obcymi (np. *elektroservis* i utworzona według niego hybryda *elektroslužba*) oraz tendencja do ekonomii w języku (np. *elektroprodejna* zamiast *prodejna elektrických spotřebičů*). Z genetycznego punktu widzenia złożenia hybrydalne dzieli Martincová na dwie grupy:

1. Hybrydy powstałe na podstawie kilkuwyrazowego określenia będącego jednostką leksykalną, np. *elektroprůmysl – elektrotechnický průmysl, akuvozik – akumulátorový vozík*;
2. Hybrydy nie mające takiego analitycznego określenia jako podstawy, mogą one być jednak motywowane w planie znaczeniowym przez inną nazwę, np. *kinoherec*, lub też nazywają zupełnie nowe pojęcie, np. *plynofikace, fotoobchod*.

Kolejnym kryterium klasyfikacji złożeń hybrydalnych jest stosunek motywacji słowotwórczej, tj. stosunek między podstawami słowotwórczymi a strukturą słowotwórczą formacji hybrydalnej. Z tego kryterium wypływają następne: kolejność członów, znaczeniowy i formalny charakter komponentów słowotwórczych hybrydy, stosunek semantyczny elementów struktury słowotwórczej złożenia. Martincová dokonuje przeglądu środków słowotwórczych obcego pochodzenia, będących komponentami hybryd, przedstawiając ich charakterystykę formalną i znaczeniową oraz funkcje. Proponuje też różne podejścia do problematyki złożeń hybry-

dalnych. Według niej można je badać z punktu widzenia międzyjęzykowych stosunków i wpływów, a tym samym śledzić powstanie konkretnych jednostek w związku z kompozytami występującymi w innych językach i z nich zapożyczonymi.

Należy też rozpatrywać hybrydy z punktu widzenia jednego systemu językowego i badać np. ich związki ze złoženiami tworzonymi za pomocą elementów wyłącznie obcego pochodzenia i ze złoženiami tworzonymi rodzimymi środkami słowotwórczymi.

Najnowsze czeskie prace poruszające problem złożeń hybrydalnych koncentrują się na kwestii statutu morfemowego elementów słowotwórczych obcego pochodzenia. Przytoczmy tu choćby główną myśl artykułu Olgi Martincovej i Nikolaja Savickiego *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie* (Martincová, Savický 1987, s.124–139), omawiającego tę problematykę w języku czeskim i rosyjskim. Zdaniem autorów wymienione komponenty słowotwórcze odróżniają się funkcjonalnie, znaczeniowo i formalnie od afiksów i morfemów rdzennych; należy więc je traktować jako afiksoidy¹. To właśnie dzięki hybrydom afiksoidy stopniowo konstituują się jako samodzielny, sprecyzowany, wewnętrznie zróżnicowany typ morfemów obok rdzeni, afiksów i morfemów fleksyjnych.

Czeszczyzna i polszczyzna są językami bardzo blisko spokrewnionymi, również drogi ich rozwoju w wielu punktach są zbieżne, zwłaszcza współcześnie. Mam tu na myśli tendencję do internacjonalizacji, uniwerbizacji, multiwerbizacji, przejmowania wyrazów z języków obcych itp. Także tworzenie złożeń hybrydalnych. Myślę, że warto byłoby sprawdzić, jak odbierane jest to zjawisko przez polskich językoznawców, jak też porównać zasięg hybrydyzacji w obu przytoczonych językach.

¹ Termin *afiksoid* przyjmuję za Lotką (1999): „Afiksoid – nevyhraněný morfém s rysy kořenu i afixu, např. *hydro-osev*, *nerudo-log*, *mini-povídka*”.

Literatura

- Daneš F., 1962: *Vývoj češtiny v období socialismu*, [w:] *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha.
- Gebauer J., Ertl V., 1926: *Gebauerova mluvnice česká pro střední školy a ústavy učitelské*, wyd. 9. poprawione, Praha.
- Havránek B., 1936: *Vývoj spisovného jazyka českého*, [w:] *Československá vlastivěda II*, Praha.
- Helcl M., 1953: *Hybridně složená slova jako elektromotor, autodoprava*, „Naše řeč” XXXVI.
- Jedlička A., 1965a: *K charakteristice slovní zásoby současné spisovné češtiny*, „Slavica Pragensia” VII.
- Jedlička A., 1965b: *Víte, co je to mikrooddech?*, „Naše řeč” XLVIII.
- Lotko E., 1999: *Slovník lingvistických termínů pro filology*, Olomouc.
- Martinová O., 1973: *Tzv. hybridní složeniny jako lexikální inovace*, „Studia z Filologiei Polskiej i Słowiańskiej” XIII.
- Martinová O., Savický N., 1987: *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie*, „Slovo a Slovesnost” XLVIII.
- Mejstřík V., 1965: *Tzv. hybridní složeniny a jejich stylová platnost*, „Naše řeč” XLVIII.
- Nadání, nadace*, 1927, „Naše řeč” X.
- Ottův slovník naučný*, 1897, díl I–XXVIII, Praha.
- Trávníček F., 1942: *O jazykové správnosti*, [w:] *Čtení o jazyce a poezii*, Praha.
- Trávníček F., 1948: *Mluvnice spisovné češtiny*, díl I, Praha.
- Trávníček F., 1952: *Slovník jazyka českého*, Praha.
- Váša P., Trávníček F., 1937: *Slovník jazyka českého*, díl I–II, Praha.